Анна Кришко
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Наталія Ставчук
викладач кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманський державний педагогічний університету імені Павла Тичини

ПСИХОЛОГІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ

Починаючи з другої половини XIX психологізм стає панівним методологічним принципом в лінгвістичній науці. Засновником психологічного напряму в українському мовознавстві вважають відомого українського вченого Олександра Потебню, який створив власну лінгвопсихологічну концепцію. Його концепція не тільки стала засадничою в науковій діяльності Харківської лінгвістичної школи, а й визначила провідні шляхи розвитку мовознавства, адже науково-дослідницька діяльність вченого охоплювала чималу кількість галузей.

Обрана нами тема зумовлена кількома напрямами наукових досліджень у галузі мовознавства. По-перше, це праці, в яких порушується питання рецепції ідейної спадщини європейських вчених українськими філологами О. Потебнею, П. Житецьким і Д. Овсянико-Куликовським; по-друге, це блок досліджень, де піднімаються проблеми становлення мовної освіти на теренах Галичини і Наддніпрянщини та формування україністики як науки (С. Бевзенко, В. Глущенко, М. Ломацький, Л. Шологон та ін.).

Мета дослідження – виявити лінгвофілософські ідеї О. Потебні, які мали продовження в українському мовознавстві, та розкрити особливості їх впливу на розвиток українознавства.

Одним із тих, на кого наукові розвідки О. Потебні справили сильне враження й стали школою для навчання у сфері фольклористичних студій, був Іван Франко. Він писав: «Талант проф. Потебні – поперед усього талант незвичайно тонкого аналітика. Розбирає він кожну пісню на найпростіші складові часті або мотиви і на найпростіші форми поетичні, слідить за кожною відміною форми, за кожною комплікацією, кожним перемішанням або занидінням первісного мотиву, послуговуючися при тім величезним порівнюючим матеріалом, якого достарчають йому збірники етнографічні всіх племен слов'янських, між котрими він обертається як у себе дома» [308, с. 189].

Зазначимо, що майже половина наукового доробку О. Потебні присвячена

фольклору та міфології, адже намагаючись зрозуміти проблеми мови, її творчі механізми й творчий потенціал, він занурюється у глибинні мовні пласти етносу. Ця частина спадщини мислителя являє собою порівняльно-історичні дослідження обрядів, вірувань; відтворення релігійно-поетичного світосприйняття давніх слов'ян і споріднених з ними народів; фольклорно-етнографічний матеріал учений використовує як основу для міфологічних реконструкцій.

У контексті психологічних і когнітивних процесів О. Потебня обґрунтовує думку про вагомість літературної мови, яка, в розумінні вченого, є більш ефективним знаряддям свідомості й засобом ускладнення думки, отже розвитку свідомості людини й пізнавальних можливостей мови, «органом більш дієвої думки» [239, с. 127], ніж мова, яка не має писемності.

О. Потебня обстоював самостійний розвиток української літературної мови, відмінної від російської, і вважав ганебною й дикою заборону української літератури й мови російським урядом, про це свідчать ті, хто знали вченого особисто.

Аналізуючи працю «Думка і мова», Потебня науково обґрунтував необхідність поважливого ставлення до народності та її мови «як необхідного і законного явища» [237, с. 71]. У цьому контексті абсолютно логічним і послідовним убачається звернення вченого до питань денаціоналізації. Денаціоналізацію О. Потебня розглядає як проблему насамперед педагогічну й лінгвістичну.

Зазначимо, що, описуючи суть процесу денаціоналізації, учений звертається до біблійного образу «гидоти спустошення» з Книги пророка Даниїла: «І він вернеться, і погодиться з тими, хто покинув святий заповіт. І постануть його війська та й зневажать святиню, твердиню, і спинять сталу жертву, і поставлять гидоту спустошення» (Дан. 11:30–31), щоб підкреслити у такий спосіб аморальну й неприродну сутність цього явища, яке порушує не лише закони моралі, природи, культури, а глибинні онтологічні закони існування світу. Перетворення мови й народу на «етнографічний матеріал» О. Потебня прирівнює до людожерства, викриваючи антилюдяний і антикультурний зміст денаціоналізації.

Сучасний український етнолінгвіст Р. Кісь доводить правильність розмислів О. Потебні, стверджуючи, що перехід з однієї мови на іншу часто супроводжується болісним роздвоєнням особистості, навіть «спустошенням свідомості» людини, оскільки йдеться про свого роду дезорганізацію

лінгвокультурного світу, втрату ним своєї усталеності й цільності, врешті-решт, про внутрішнє духовне підпорядкування людини. [142, с. 153].

У цьому контексті вчений порушує проблему, пов'язану зі згубним для розвитку як окремого індивіда, так і всього народу навчанням у школі нерідною мовою. Проблема денаціоналізації як наукова тлумачиться О. Потебнею з позицій психологічних і когнітивних, і з такого погляду висновок ученого є категоричним – денаціоналізація призводить до розумової деградації людства. Вчений розв'язує проблему денаціоналізації в аспекті морально-естетичному, обстоюючи думку, що асиміляція мов у процесі денаціоналізації та їх подальше зникнення не тільки підриває етичні підвалини культури людства, а й порушує естетичні закони, на яких вона ґрунтується.

Таким чином, О. Потебня розглядає необхідність навчання в школі рідною мовою та поетапного оволодіння рідною словесністю, а вже потім іноземними мовами, з одного боку, як проблему педагогічної психології, а з другого – як проблему етнічної психології народів, насамперед пов'язану з дегенеративним процесом денаціоналізації. Цю думку вчений обґрунтовує з позиції когнітивної психології й когнітивної лінгвістики.

На сьогодні певні вектори даної розвідки потребують, на наш погляд, подальшого поглибленого аналізу. Враховуючи сучасну мовну ситуацію в Україні, насамперед це стосується актуальної проблеми надзвичайно складного процесу вироблення мовної єдності в державі.

Список використаних джерел

1. Франко І. Нові праці про Україну. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 29: Літературно-критичні праці (1886–1889). К. : Наук. думка, 1980. С. 187–195.

2. Потебня А. А. Общий литературный язык и местные наречия Потебня О. О. Мова, національність, денаціоналізація. Статті і фрагменти. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. С. 122–137.

3. Потебня А. А. Мысль и язык. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. М. : Искусство, 1976. С. 35–220.

4. Кісь Р. Я. Мова, думка і культурна реальність: Від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму. Львів : Літопис, 2002. 304 с.